

"انتخاب هدفمند متون ادبی، راهکاری برای بالا بردن درک دانش آموزان ابتدایی"

گلبرگ ذهنی^۱

دانشجوی دکتری، گروه زبانشناسی، دانشکده زبان و ادبیات، واحد علوم و تحقیقات تهران
دانشگاه آزاد اسلامی، تهران ( )

ارسلان گلفام^۲

دانشیار زبانشناسی همگانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران
ایران (نویسنده مسؤل)

تاریخ دریافت: ۹۶/۴/۱۲ تاریخ پذیرش: ۹۶/۷/۹

چکیده

کتاب آموزشی زبان فارسی در مقطع ابتدایی اساس شکل گیری
چیدمان ادبی در ذهن کودکان می باشد، از این رو توجه به کارکرد
نقشهای زبان و تحلیل و بررسی هنجارگریزی در القای مفاهیم می
تواند مثمر ثمر واقع شود. در این پژوهش سعی شده که با الگوی
یاکوبسن و لیچ به بررسی این موضوع پرداخته و تعیین شود در

متونی که دانش آموزان از آنها درک بیشتری داشته اند ، تا چه حد از این ابزار استفاده شده و اولویت بندی استفاده از آنها به چه صورت بوده است. با توجه به حجم بالای مطالب ، فقط از اشعار موجود در کتاب خوانداری پایه پنجم ابتدایی ارزشیابی به عمل آمد. جامعه آماری ۱۰۰ نفر از دانش آموزان پسر شهر تهران بودند . نتیجه اینپژوهش می تواند در بالا بردن کیفیت تالیف محتوای آموزشی خاص این رده سنی مفید واقع شود .نتیجه بررسی ها نشان داده که نقش ارجاعی و هنجارگریزی زمانی در شعری که بیشتر درک شده است ، کاربرد زیادتری داشته است.

کلید واژگان : هنجارگریزی، الگوی یاکوبسن و لیچ، نقشهای

زبانی ، نقش ارجاعی ، هنجارگریزی زمانی.

مقدمه

نویسندگان با راهکارهای گوناگون می توانند بر مخاطبان خود تاثیرگذار باشند . بسیاری از شاعران با بهره گیری از صنایع مختلف ادبی در بیان نکات تعلیمی سعی وافر دارند که بر مخاطبین خود تاثیرگذار باشند.هدف مولفین از تالیف محتوای آموزشی کتب زبان و ادبیات فارسی از این مقوله جدا نیست ، بنابراین توجه به مطالب گردآوری شده می تواند در جهت اعتلای نفس و حفظ ارزشهای ملیتی گام موثری بردارد . کتاب خوانداری پنجم ابتدایی مشتمل بر ۱۰ شعر از شاعران مختلف و با سبکهای گوناگون است که بیشترین و کمترین میزان درک دانش آموزان به ترتیب از دو شعر « فضل خدا » و « سرود ملی » رخ داده است .در این پژوهش سعی شده تا دو شعر نام برده با توجه به الگوی نقشها و فراهنجاری زبانی مورد ارزیابی قرار گیرند . هسته مرکزی این پژوهش این است که اساسا تا چه میزان رعایت اصول زبانشناسی و نقشهای زبانی می تواند درک دانش آموزان از متون علمی را بالاتر ببرد؟ و ۲. با توجه به این که زبان شعر به نوعی فراهنچار از زبان متداول محسوب می شود ، علت فهم بالاتر دانش آموزان از یک شعر بخصوص چه می تواند باشد؟

برخلاف آنچه که ممکن است درباره کتب آموزشی زبان فارسی در ذهنمان باشد و بپنداریم که جنبه های ادبی آن در مقطع سنی بزرگسالان با کودکان تفاوت چشمگیری ندارد ، اما با بررسی محتوای آنها مسلما اولین چیزی که جلب نظر می کند ، ویژگیهای زبانی آنهاست.اگر حوزه « شعر » بعنوان یکی از مولفه های متمایز در نظر گرفته شود ، می توان از طریق

سنجش میزان « انحراف از نرم » و « نقشهای زبانی » تمایز سبکی را بررسی نمود. به این ترتیب می توان ، به شاخصه های ادبیات کودک پی برد و علل درک بالاتر دانش آموزان از برخی از متون ادبی را شناخت. در این مقاله با بررسی نقشها و فراهنجارها سعی در شناخت این دست از عوامل شده است.

روش کار در این مقاله به صورت میدانی و به این شکل بوده که به دلیل اهمیت بالای اشعار در متون آموزشی ، ابتدا از میزان درک و پاسخگویی ۱۰۰ نفر از دانش آموزان پایه پنجم ابتدایی در شهر تهران از ۱۰ شعر موجود در کتاب خوانداری ، ارزشیابی صورت گرفته و سپس با مقایسه بازخوردها ، دو شعر با بیشترین و کمترین میزان درک مشخص شده اند. در ادامه شواهدی از هر کدام ارائه و سپس اطلاعات آماری این نوشتار از طریق محاسبه درصد وقوع هر مورد به کل ابیات گردآوری شده است. با بررسی داده ها در جداولی ، نمودار مربوط به آنها رسم شده تا نتایج آن ملموستر باشد .

پیشینه تحقیق

تحقیقات متفاوت و گوناگونی درباره نقشهای زبانی انجام شده اما هیچدام در ارتباط با درک دانش آموزان و ادبیات آموزشی خاص مدارس نبوده است . اما در حوزه هنجارگریزی در این رابطه پژوهشهایی صورت گرفته است.صادقی (۱۳۷۶) نیز به بررسی سبک شناسی شعر سهراب سپهری با رویکردی زبانشناختی پرداخته و به این نتیجه رسیده که هنجارگریزی معنایی بیشترین و هنجارگریزی نوشتاری و گویشی کمترین بسامد را داراست .

علی نسب (۱۳۷۸) با بررسی هنجارگریزی در اشعار نیز به این نتیجه رسیده که شناخت انواع آن در بالا بردن درک ادبی و التذاذ از آثار فاخر شاعران موثر است .

طاهرنژاد (۱۳۸۳) هنجارگریزی را بعنوان یکی از ابزارهای شعر آفرینی در شعر و ادبیات کودک می داند که در بررسی ابزارهای شعر آفرینی در شعر کودک ، هنجارگریزی معنایی را دارای بیشترین بسامد ذکر کرده و علت کاربرد آنرا ملموس و قابل رویت بودن آن می داند.

پهلوان نژاد و بیرکانی (۱۳۸۹) با بررسی هنجارگریزی در شعر شفيعی کدکنی به روش توصیفی ° تحلیلی و در چارچوب مکتب ساختگرایی و بر مبنای الگوی لیچ به بررسی هشت نوع هنجارگریزی پراخته اند . به این صورت که

۱۲ شعر را بصورت تصادفی انتخاب نموده و بعد با توجه به بسامد وقوع هر کدام به این نتیجه رسیده اند که هنجارگریزی معنایی در مرحله نخست و هنجارگریزی گویشی در آخر از همه قرار دارند و شعر شفيعی کدکنی به این علت برجسته شده است.

روحانی و قادیکلایی (۱۳۹۴) با بررسی هنجارگریزی دستوری در شعر منوچهر آتشی به روش کتابخانه ای و به شیوه تحلیل محتوا ۱۳ مجموعه شعر را مورد ارزیابی قرار داده و به این نتیجه رسیده اند که ساخت واژگان جدید و هنجارگریزی زمانی و گویشی بیشتر از سایر موارد بوده و در بین هنجارگریزی نحوی ، جابجایی ارکان جمله ، حذف ، انواع تکرار و رقص ضمیر و در نهایت کهنه نگاری نحوی به ترتیب بسامد و اهمیت قرار گرفته اند .

چارچوب نظری

نظریه های مهم مطرح شده راجع به ادبیات در زبانشناسی

یکی از مکاتب زبانشناسی که به تفصیل در مورد ادبیات مطالعه داشته ، مکتب پراگ بوده است . در قرن بیستم ، مکتب پراگ بود که پایه گذار آن ماتسیوس بود. بعدها با بهره جستن از نظریه های این مکتب ، مکتب نقشگرایی بوجود آمد. در این مکتب افراد زیادی عمدتاً در زمینه واجشناسی تحقیق کردند اما در زمینه ادبیات ، کاملترین نوع مطالعات را یاکوبسن انجام داد . یاکوبسن زبانشناس روسی و نظریه پرداز ادبی بوده که از بنیانگذاران مکتب زبانشناسی پراگ می باشد. او جنبه های مختلف زبانی را مورد مطالعه قرار داده و مقالاتی راجع به زبان آموزی کودک ، یادگیری مفاهیم زبانی و نحوه فراگیری آواها دارد . وی بحث نشاندار^۱ی و بی نشانی را برای اولین بار در زبان مطرح نمود و مفاهیمی را که کودکان دیرتر آموخته و زودتر فراموش می کنند را نشاندار قلمداد کرد. " او در زمینه مطالعات زبانشناسی و ادبیات به بررسی استعاره و مجاز نیز پرداخت و با توجه به شش عامل زبانی « شنونده » ، « گوینده » ، « بافت » ، « پیام » ، « ارتباط » و « رمز » نقشهای زبانی را پیشنهاد نمود" (: ،) .

زبان معمول و متداول از آن جهت ، هنجار نامیده می شود که ساختار شکنی به لحاظ نحوی و ساختاری در آن دیده نمی شود. نقشهای زبانی چه هنجار و چه غیر هنجار عمدتاً عبارتند از : ۱. نقش ارجاعی ، ۲. نقش عاطفی ، ۳. نقش ترغیبی ، ۴. نقش ارتباطی، هر چند که بر اساس الگوی یاکوبسن نقشهای زبانی به شش صورت متبلور می شوند .

همانگونه که ذکر شد هر دو گونه زبان چه هنجار و چه غیر هنجار از برجسته سازی می توانند کمک بگیرند اما نقش آن در اشعار ، زیبایی آفرینی هرچه بیشتر و التذاذ مخاطب است که در زبان هنجار کمتر دیده می شود ، به همین منظور تفاوت‌های این دو نقش زبانی در قسمت ذیل آورده شده است :

■ **نقش ترغیبی.** نقش ترغیبی در زبان هنجار بسیار کم اهمیت است مانند: نامه را پست کن. اما در ادبیات اهمیت بسیار دارد و می تواند در عواطف و احساسات شنونده اثر کند، چندانکه با طیب خاطر با نویسنده و شاعر هم باور می شود ، جملات امری بیشتر از این دست هستند(احمدی ، ۱۳۸۶: ۲۳) ،

مثال : « برو کارگر باش و امیدوار

که از یاس ، جز مرگ ناید به کار » (خوانداری ، ۱۲۹).

جهت پیام متوجه شنونده می باشد . مصرع اول بوضوح این مساله را نشان می دهد.

■ **نقش ارجاعی :** در زبان خودکار که برای برقراری ارتباط از آن استفاده می شود این نقش متبلور می شود که برجستگی خود را از دست داده و به امری عادی تبدیل می شود. تفاوتی که با نقش ترغیبی دارد در صحت و کذب آن است . در واقع جهت گیری آن نسبت به موضوع است ،

مثال : « نشد از پاسخ سنگ ، سرد

به کندن دراستاد و ابرام کرد» (خوانداری ، ۱۲۹).

جمله از نوع خبری و نقش از نوع ارجاعی است و صدق و کذب دارد.

■ **نقش عاطفی** در زبان هنجار بسیار عادی و کم اهمیت اما در زبان شعر آنقدر تاثیر دارد که که بخش اعظم ادبیات را در بر می گیرد و بار عاطفی واژگان می توانند منظور گوینده را تحت الشعاع قرار دهند. به اعتقاد یاکوبسن جهت گیری پیام به سمت گوینده است یعنی احساسات گوینده متبلور می شود و معمولا جملات تعجبی و منادایی از این دست می باشند،

مثال : « به نرمی چنین گفت با سنگ سخت

رم کرده ، راهی ده ای نیکبخت!» (همان ، ۱۲۹).

در مصرع دوم از منادا استفاده شده ، بنابراین نقش عاطفی دارد.

▪ **نقش ارتباطی یا شعری:** نقش ارتباطی در زبان هنجار بسیار مهم است، اما یکی از نقش های زبان هنجار هم می تواند باشد و آن در صورتی است که در عین اطلاع رسانی زیبا هم باشد.

مثال: «شهر را تسخیر کردند و شاه را به اسارت در آوردند». این جمله به زبان هنجار گفته شده است، اما همان جمله در نقش ارتباطی بصورت جمله‌ی زیر در می آید:
«شهر را تسخیر کردند و شهریار را اسیر» به زبانی هنجار و زیبا و شعرگونه مبدل می شود.

▪ **نقش فرازبانی:** هرگونه توصیف و رمزگشایی جز این پیام محسوب می شود که جهت پیام بسوی رمز است.
مثال: «من آریو برزمن / فرزند ایرانم / در آخرین سنگرم / اینک تنم / جانم» (همان، ۵۸).
جهت پیام بسوی رمز است و آخرین سنگر را به معنای از خود گذشتن و فداکردن تن و جان توصیف کرده است.

▪ **نقش همدلی:** هر گونه ایجاد ارتباط و اطمینان از اینکه رابطه ای برقرار شده است در این نقش زبانی گنجانده می شود. در این قسمت مجرای ارتباطی بسیار مهم است، مانند: «صدایم را می شنوی؟»
مثال: «ره است این جا و مردم رهگذارند / مبادا بر سرت پایی گذارند» (همان، ۱۳۱).
مصرع دوم راوی این مصداق می باشد.

هنجار و هنجار گریزی

یکی از انحرافات مولفه های زبان هنجار، انحراف از قواعد حاکم بر آن است که فرا هنجاری یا «هنجارگریزی» نامیده می شود. هنجارگریزی نوعی برجسته سازی است که هدف آن به کارگیری عناصر به گونه ای است که شیوه بیان مورد نظر جلب توجه کند و غیر متعارف باشد. برای اولین بار صورت گرایان و بعدها نیز افرادی از مکتب پراگ و انگلیس به آن پرداختند.

صفوی (۱۳۷۳) می نویسد: " در فرایند برجسته سازی باید عواملی مانند انسجام ، نظام مندی و زیباشناختی ، انگیزشی و زیبا شناختی مورد توجه قرار گیرند " (صفوی ، ۱۳۷۳ : ۴۰) . به این شکل برجسته سازی به دو صورت هنجارگریزی « . و قاعده افزایی متجلی می شود و بطور کلی هدف آن آفرینش سازه هایی در محورهای هم نشینی و جانمایی واژگان است . هنجارگریزی از موثرترین روشهای برجستگی زبان و آشناسازی انواع آثار ادبی اعم از نثر و نظم می باشد از این رو اشعار را به خاطر سنت شکنی در توالی کلمات و قواعد نحوی و ساختاری زبان، فراهنچار می نامند .

هر گونه رعایت اصول و قواعد زبان متداول و معیار را هنجار و هرگونه به هم ریختگی و عدول از قوانین زبان یاد شده را بالاخص در شعر و متون ادبی هنجارگریزی می نامند (صفوی ، ۱۳۸۳:۴۳) .

بر اساس الگوی لیچ ، برجسته سازی به ۸ دسته تقسیم می شود.به اعتقاد صفوی "هنجارگریزی را تاجایی می توان ادامه داد که در ایجاد ارتباط خللی وارد ننماید " (صفوی ، ۱۳۸۳ : ۴۵-۴۲) .

انواع فراهنچاری در اشعار و بعضی از متون ادبی قدیمی عبارتند از:

■ فراهنچاری واژگانی

این گونه از فراهنچاری یکی از شیوه هایی است که شاعر از طریق آن زبان خود را برجسته می سازد بدین ترتیب که برحسب قیاس و گریز از قواعد ساخت واژه زبان هنجار واژه ای جدید می آفریند و به کار می بندد،

مثال ۱: " ز نادان بنالد دل سنگ و کوه ازیرا ندارد بر کس شکوه " (همان ، ۳۲) .
ساختن واژه «ازیرا» به جای « زیرا» یکی از همین هنجارگریزی هاست .

مثال ۲: " چون کنم گر آن گم گردد؟" (همان ، ۱۲) .
به کار بردن « چون » به معنای « چگونه انجام دادن » است و در معنای همیشگی آن که بیان « علت » می باشد ، نیامده است ، بنابراین یک واژه جدید است.

■ فراهنچاری نحوی

هرگونه گریز از قواعد حاکم بر نحو زبان هنجار را فراهنچاری نحوی می نامند . شاعر با جابجا نمودن سازه های تشکیل دهنده جملات ، زبان را نسبت به نوع هنجار آن برجسته

تر می سازد . به همین منظور از جابجایی مضاف و مضاف الیه یا صفت و موصوف و ... می توان بهره برد.

مثال ۱: " ای ایران غمت مرسد جاویدان , شکوه تو باد " (همان , ۷۶).
در مصرع دوم جابجایی مسند «جاودان» باعث ایجاد برجسته سازی نحوی گشته است .

مثال ۲: " همه بوستانش سراسر گل است اندرون , لاله و سنبل است " (همان , ۵۰).
« به باغ اندرون » جابجایی « اندرون » و «باغ» که مضاف و مضاف الیه می باشند اتفاق افتاده و قلب اضافه رخ داده است

■ فراهنجاری آوایی

در این نوع فراهنجاری شاعر از قواعد آوایی هنجار گریز می زند و صورتی را به کار می برد که از نظر آوایی در زبان هنجار متداول نیست ,
مثال ۱: " مرو راهی که پایت را ببندد مکن کاری که هشیاران بخندند " (همان , ۱۳۱).
به کار بردن صورت نهی (م) به جای (ن) در ابتدای فعل صورتی آوایی است که امروزه دیگر کاربردی ندارد .

مثال ۲: " گرت همواره باید کامکاری ز مور آموز رسم بردباری " (همان , ۱۳۱).
(گرت) یکی از این واژه هایی است که امروزه در معنای « اگر » و « تو » متجلی می شود .

■ فراهنجاری نوشتاری

گاه شاعر از نوعی فراهنجاری درنوشتار سود می برد که معادل آوایی ندارد. به عبارت دیگر شاعر شیوه ای را درنوشتار به کار می برد که تغییری در تلفظ واژه به وجود نمی آورد بلکه مفهومی ثانویه به آن می بخشد ,

مثال ۱: " در کنار خطوط سیم پیام

خارج از ده , دو کاج روییدند

سالیان دراز , رهگذران

آن دو را چون دو دوست می دیدند " (همان , ۱۱۱).

در نمونه بالا می بینیم که شاعر چگونه از هنجار گریزی نوشتاری سود برده است. شیوه نوشتن مصرعها به گونه ای است که « گذر » و « توالی » را نشان می دهد بدون آنکه از واژه ای من باب معنای مورد نظر استفاده کرده باشد.

مثال ۲: "راه ما ، راه حق ، راه بهروزی است

اتحاد ، اتحاد ، رمز پیروزی است

صلح و آزادی

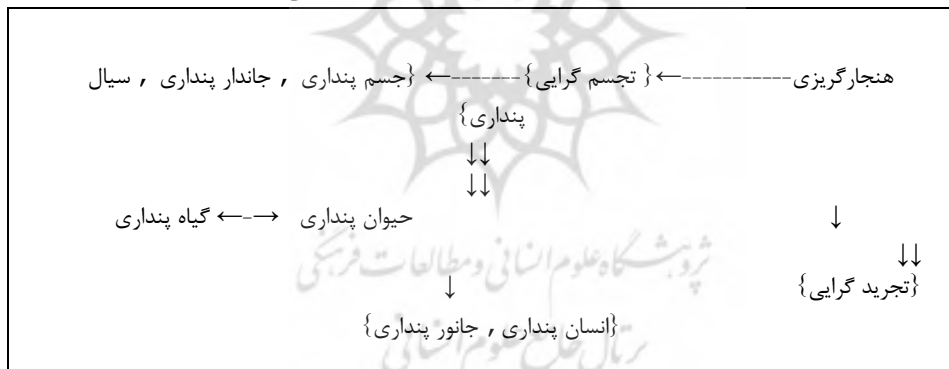
جاودانه در همه جهان ، خوش باد" (همان ، ۷۶) .

در مثال بالا نیز واژه «اتحاد» در کنار واژگان دیگر بصورت تنگاتنگ «با هم بودن» را نشان می دهد . بعلاوه آوردن «صلح و آزادی» به آن شکل می تواند برای جلب نظر بیشتر خواننده باشد.

■ فراهنجاری معنایی

در این نوع از فراهنجاری، با هم آیی واژگان از مشخصه های حاکم بر کاربرد واژگان در زبان معیار تخطی می نماید . صادقی و سجودی (۱۳۷۶) هنجارگریزی معنایی را با نشانه شناسی ادغام و نمودار زیر را به تصویر کشیده اند:

جدول شماره ۱. زیر شاخه های هنجار گریزی معنایی

«تجريد گرایی»: به این معناست که در حالت عادی و در زبان معیار ، دادن مشخصه معنایی [+مجرد] که در نقش ارجاعی دارای مشخصه معنایی [لملموس] است در شعر ، بعنوان نمادی از هنجار گریزی بصورت [-مجرد] به کارمیرود .

«تجسم گرایی»: یک نوع برجسته سازی زبانی است که در شکلهای متفاوت ظهور می یابد،

جاویدان ، شکوه تو باد» (همان: ۷۶).

مثال ۱: «ای ایران غمت مرسد

همانطور که مشاهده می گردد ، شاعر « ایران » را بعنوان انسانی در نظر گرفته که دچار غم و شادی می گردد.

مثال ۲: « در فضای باغها پر می شود باز هم فواره گنجشگها » (همان: ۱۰۵).
در این مورد ، شاعر دسته گنجشگها را به مثابه فواره در نظر گرفته که نوعی سیال پنداری است.

به روشنی دیده می شود که نویسنده با هنجار گریزی معنایی که متداولترین نوع هنجارگریزی در زبان شعر است ، به زیبایی کلام افزوده است.

■ فراهنجاری گویشی

در صورتی که شاعر از واژه های مصطلح در گویشها استفاده کند ، این ناهنجاری را فرا هنجاری گویشی می نامند.
در کتاب خوانداری هیچ موردی از این حیث یافت نگردید اما مثال ذیل که از دوبیتی های بابا طاهر می باشد به روشنی ، گویش خراسانی را نشان می دهد:
مثال: به هر جا بنگرم روی تو بینم .

■ فراهنجاری سبکی

این فراهنجاری بیشتر خاص اشعار نو می باشد هر چند که ممکن است در اشعار عصر متاخر نیز دیده شود که در آن شاعر با استفاده از زبان محاوره ای و معیار و نه هنجار گریز نحوی اطلاعات را منتقل می نماید ،

مثال ۱: روزی از روزهای پاییزی زیر رگبار و تازیانه باد یکی از کاجها به خود لرزید و افتاد (همان ، ۱۱۱).

مثال ۲: باد آرام شد ، ملایم شد کاج آسیب دیده ما هم کم کمک پا گرفت و سالم شد (همان ، ۱۱۲).

در مثالهای عنوان شده مشاهده می گردد که ساختار جملات دقیقاً همان شکل و ساختاری را دارد که جملات زبان معیار . در نتیجه با ساختاری که از شعر در ذهن ماست متفاوت بوده و نوعی هنجارگریزی به حساب می آید.

■ فراهنجاری زمانی

"شاعر میتواند از گونه زمانی زبان هنجار بگریزد و صورتهایی را به کار ببرد که پیشتر در زبان دوره قدیم متداول بوده اند و امروزه دیگر واژگان یا ساختهای نحوی مرده اند. این دسته از فراهنجاری ها را کهن گرایی می نامند" (شفیعی کدکنی، ۱۳۶۸: ۲۸) ،
مثال ۱: هنوزم ز خردی به خاطر درست که در لانه ماکیان ، برده دست(خوانداری ، ۶۸).

در این مثال همانگونه که مشاهده می شود ، به کار بردن همزمان دو حرف اضافه (به) و (در) با واژه (خاطر) در زمان معاصر دیده نمی شود و به نوعی کهنه گرایی بوده است.
مثال ۲: گران سنگ تیره دل سخت سر زدش سیلی و گفت : « دور ای پسر » (همان ، ۱۲۹).

در مورد بالا واژه « تیره دل » و « سخت سر » در این دوره زمانی به واژه های « نا مهربان و سنگ دل » و « کله شق و لجباز » تبدیل شده اند .

قاعده افزایی و قاعده کاهی

قاعده افزایی و قاعده کاهی به معنای انحراف از قواعد زبان هنجار نیستند؛ بلکه اعمال قواعد اضافی یا کاستن قواعد زبان هنجاری به شمار می روند. این قواعد می توانند بصورت هماهنگی آوایی یا هم هجایی واژگان هم وزن باشد. تاکید می گردد که قاعده افزایی و قاعده کاهی با هنجارگریزی یکی نیستند . در این تحقیق هنجارگریزی بدلیل آن که برای خلق شعر لازم است ، مورد بررسی قرار می گیرد ، در حالی که قاعده افزایی و قاعده کاهی را برای برای خلق توازن و نظم به کار می برند .

اشعاری که به ترتیب بیشترین و کمترین میزان درک را به خود اختصاص داده اند ، به شرح ذیلند:

"فضل خدا"

فضل خدای راکه تواند شمار کرد
یا کیست آن که شکر یکی از هزار کرد؟
بحر آفرید و بر و درختان و آدمی
خورشید و ماه و انجم و لیل و نهار کرد

اجزای خاک مرده ، به تاثیر آفتاب
 بستان میوه و چمن و لاله زار کرد
 ابر ، آب داد بیخ درختان مرده را
 شاخ برهنه ، پیرهن نو بهار کرد
 توحیدگوی او ، نه بنی آدمند و بس
 هر بلبلی که زمزمه بر شاخسار کرد

جدول شماره ۲. بررسی نقشهای زبانی در شعر « فضل خدا »

همدلی	فرازبانی	ارتباطی	عاطفی	ارجاعی	نقش ترغیبی	مصرعها	ابیات	بررسی نقشها ی زبانی	
						مصرع اول	بیت اول		
* (که تواند)	-	-	-	-	-	مصرع دوم			
* (کیست)	-	-	-	-	-	مصرع اول	بیت دوم		
-	-	-	-	(آفرید)	-	مصرع دوم			
-	-	-	-	(کرد)	-	مصرع اول	بیت سوم		
-	-	-	-	(کرد)	-	مصرع دوم			
-	-	-	-	(داد)	-	مصرع اول	بیت		
-	-	-	-	(کرد)	-	مصرع دوم	چهارم		
-	-	هستند-	-	-	-	مصرع اول	بیت پنجم		
-	-	-	-	(کرد)	-	مصرع دوم			
۳.۳٪	۰٪	۱.۶٪	۰٪	۹.۹٪	۰٪	* در صد به کار بردن هر کدام از نقشها در شعر مورد نظر			

بررسی جدول بالا نشان می دهد که میزان استفاده از نقش ارجاعی زبان در این شعر به سبب استفاده از جملات خبری بیشترین و نقش ترغیبی ، فرازبانی و عاطفی و ارتباطی کمترین مقدار را به خود اختصاص داده اند ، از این رو می توان رابطه را بصورت زیر نشان داد :

ارجاعی و همدلی و ارتباطی و فرازبانی ، عاطفی و ترغیبی

جدول شماره ۳. بررسی فراهنجاری زبان در شعر « فضل خدا »

زمانی	سبکی	گویی	معنایی	نوشتاری	آوایی	نحوی	واژگانی	بیت	فراهنجاری زبان
-	-	-	-	-	-	جابجایی عناصر	-	بیت اول	
(کرد) به معنی ساخت	-	-	-	-	-	-	-	بیت دوم	
(کرد) به معنی ساخت	-	-	-	-	-	-	-	بیت سوم	
(کرد) به معنی ساخت	-	-	-	-	-	-	-	بیت چهارم	
-	-	-	-	-	-	جدا شدن عامل نفی ساز از فعل(نه بنی آدمند)	-	بیت پنجم	
٪۷.۵	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۲.۵	٪۰	درصد به کار گیری فراهنجار زبان	

با بررسی جدول مشاهده می گردد که فراهنجاری زمانی با ٪۷.۵ بیشترین و فراهنجاریهای واژگانی ، آوایی ، گویشی ، سبکی ، نوشتاری و معنایی با ٪۰ کمترین مقدار را در شعر مربوطه به خود اختصاص داده اند . به این ترتیب رابطه آنها به این شرح است:

زمانی ، نحوی ، واژگانی ، آوایی ، گویشی ، سبکی ، نوشتاری و معنایی

و محتوای شعر دوم این گونه است :

" سرود ملی "

سر زد از افق ، مهر خاوران

فروغ دیده حق باوران

بهمن ، فرایمان ماست . پیامت ای امام

استقلال ، آزادی ، نقش جان ماست.
 شهیدان ، پیچیده در گوش زمان فریادتان
 پاینده ، مانی و جاودان
 جمهوری اسلامی ایران

جدول شماره ۴. بررسی نقشهای زبانی در شعر « سرود ملی »

همدلی	فرازبانی	ارتباطی	عاطفی	ارجاعی	نقش ترغیبی	مصرعها	ابیات	بررسی نقشهای زبانی
-	-	-	-	* (سرزد)	-	مصرع اول	بیت اول	
-	-	-	-	-	-	مصرع دوم		
-	-	-	-	* (ماست)	-	مصرع اول	بیت دوم	
-	-	-	* (ای امام)	-	-	مصرع دوم		
-	-	-	* (شهیدان!)	-	-	مصرع اول	بیت سوم	
-	-	-	-	-	-	مصرع دوم		
* (مانی)	-	-	-	-	-	مصرع اول	بیت چهارم	
-	-	-	* (جمهوری اسلامی ایران) مناداست.	-	-	مصرع دوم		
٪۲	٪۰	٪۰	٪۶.۲	٪۴.۱	٪۰	در صد به کار بردن هر کدام از نقشها		

بررسی جدول بالا نشان می دهد که میزان استفاده از نقش عاطفی زبان و استفاده از منادا در این شعر بیشترین و نقش ترغیبی ، فرازبانی ، ارتباطی ، همدلی کمترین مقدار را به خود اختصاص داده اند ، از این رو می توان رابطه را بصورت زیر نشان داد :

عاطفی ، ارجاعی ، همدلی ، ترغیبی ، فرازبانی ، ارتباطی

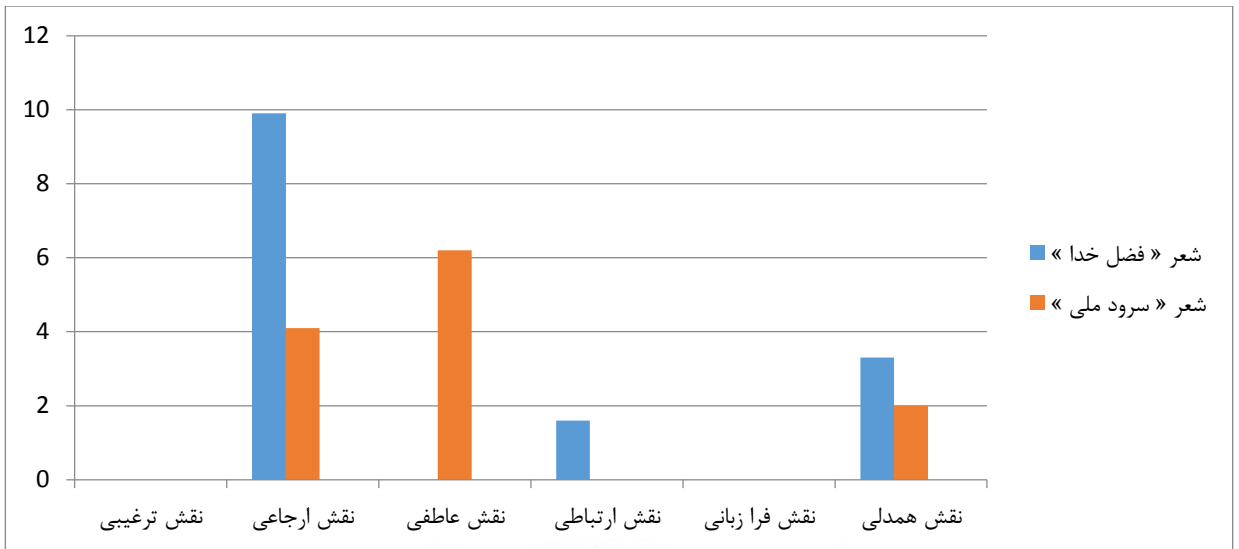
جدول شماره ۵. بررسی فراهنجاری زبان در شعر «سرود ملی»

زمانی	سبکی	گویی	معنایی	نوشتاری	آوایی	نحوی	واژگانی	آین	فراهنجاری زبان
-	-	-	-	-	-	جابجایی عناصر	-	بیت اول	
-	-	-	-	طول این بیت بلندتر از بقیه مصرعهای دیگر است. به علاوه شعر مورد نظر یک مصرع اضافه در میان دارد.	-	-	-	بیت دوم	
-	-	-	-	-	-	جابجایی عناصر	-	بیت سوم	
-	-	-	-	-	-	جابجایی عناصر	-	بیت چهارم	
۰ ٪	۰ ٪	۰ ٪	۰ ٪	۳.۱٪	۰ ٪	۹.۳٪	۰ ٪	درصد به کار گیری فراهنجار زبان	

با بررسی جدول مشاهده می گردد که فراهنجاری نحوی با ۹.۳٪ بیشترین و فراهنجاریهای معنایی ، گویی ، سبکی ، زمانی ، آوایی و واژگانی با ۰٪ کمترین مقدار را در شعر مربوطه به خود اختصاص داده اند . به این ترتیب رابطه آنها به این شرح است:

فراهنجاری نحوی ، نوشتاری ، معنایی ، گویی ، سبکی ، زمانی ، آوایی و واژگانی

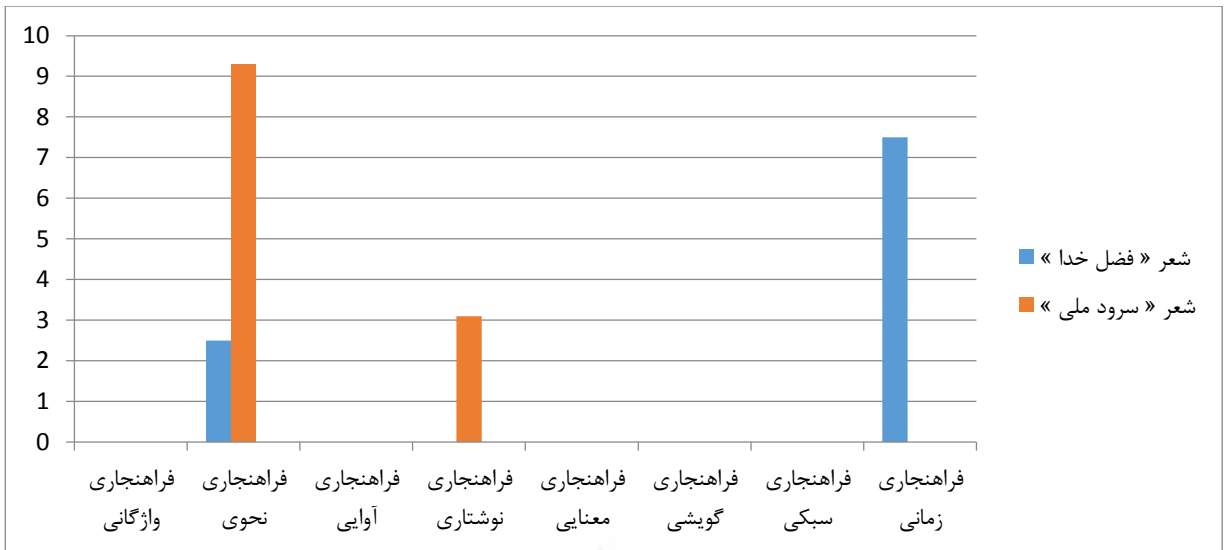
با بررسی و مقایسه داده ها در نمودارهای زیر داریم :

نمودار شماره ۱. مقایسه نقشهای زبانی دو شعر با بیشترین و کمترین میزان درک

همانگونه که از مقایسه نمودارها بر می آید نقش ترغیبی و فرا زبانی در هیچکدام از اشعار استفاده نشده است، بنابراین در درک دانش آموزان تاثیرگذار نبوده است، اما نقش ارتباطی و همدلی در شعر « فضل خدا » زیاد و نقش ارجاعی آن نسبت به شعر « فضل خدا » بسیار بیشتر بوده است، لذا می توان با توجه به خصوصیات گروه سنی دانش آموزان در این مقطع، اینگونه استنباط نمود که به دلیل عدم درک آنها از مسائل انتزاعی، درک آنها از جملات خبری و ساده بسیار بیشتر اتفاق می افتد.

نمودار شماره ۲. مقایسه فراهنجاری دو شعر با بیشترین و کمترین میزان درک

با تحلیل داده ها در نمودار بالا می توان اینگونه استباط کرد که استفاده کمتر از فراهنجار در متون آموزشی با درک دانش آموزان در این مقطع سنی رابطه مستقیم دارد . همانگونه که مشاهده می گردد به سبب آنکه در اشعار خود به خود جابجایی سازه های نحوی سبب ایجاد وزن و حالت شعرگونه می شود ، مقدار کمی استفاده از فراهنجار نحوی در شعر « فضل خدا » دیده می شود امانسبت به شعر « سرود ملی » به مراتب کمتر است ، در نتیجه درک دانش آموزان از آن به سبب شباهت به زبان هنجار ، بیشتر بوده است .فراهنجاری زمانی نیز در شعر « فضل خدا » بیشتر بوده است اما به علت آن که تفاوت چشمگیری با گونه معاصر آنها ندارد توسط دانش آموزان به راحتی درک شده است.

نتیجه گیری

همانگونه که از بررسی داده ها مشخص گردید در شعری که قدرت درک دانش آموزان از آن بالاتر بوده ، نقش ارجاعی زبان در مقایسه با سایر نقشها بیشتر بوده است ، بنابراین می توان گفت که کاربرد نقش ارجاعی زبان با درک آنها رابطه مستقیم داشته است ، به این معنا که چون قدرت درک آنها از جملات با وجه های مختلف و انتزاعی خیلی بالا نیست ، در نتیجه هر چه بسامد استفاده از جملات خبری و ساده بالاتر باشد ، درک و در نتیجه آن یادگیری بیشتر خواهد بود همچنین با بررسی هنجارگریزی اثبات شد که در تمامی اشعار ،هنجارگریزی نحوی و

جایابی سازه هابرای آهنگین نمودن آنها کاربرد داشته است. به کار بردن (ب) در ابتدای افعال و (مصدر) به جای فعل امر موجب ایجاد هنجارگریزی زمانی شده بود که البته در درک دانش آموزان خللی وارد ننموده است. در اشعار برگزیده استفاده از کلمات مخفف بعنوان نمونه ای از هنجارگریزی آوایی بسامد بیشتری داشت. قوه درک دانش آموزان این مقطع سنی هنوز به اندازه ای رشد نیافته که چند معنایی و تغییر معنای واژگان را به راحتی تشخیص دهند و به سبب آن که هنوز دانش آنان در سطحی نیست که تفاوت طرز نوشتار اشعار و امکان تاثیرگذاری آن بر معنای اشعار و گویش ها و سبکهای متفاوت را بفهمند، لذا انتخاب اشعاری که اینگونه هنجارگریزی ها را کمتر به کار برده باشد، عملکرد صحیحی است که می طلبد توسط مولفین و گردآورندگان محتوای این گونه کتابهای آموزشی بیشتر رعایت شود.

منابع

- احمدی، بابک. (۱۳۷۰). "ساختار و تاویل متن". چاپ چهارم، تهران: نشر مرکز.
- پهلوان نژاد، محمد رضا و بیرگانی ظاهری، نسرین. (۱۳۸۹). "بررسی هنجارگریزی در شعر شفيعی کدکنی". پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- دبیرمقدم، محمد. (۱۳۷۹). "زیاتشناسی نظری، پیدایش و تکوین دستور زایشی". ویراست دوم، تهران: انتشارات سمت.
- روحانی، مسعود و دیگران. (۱۳۹۴). "تحلیل زیباشناختی ساختار آوایی شعر قیصر امین پور". مجله زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت معلم، دوره ۲۰، شماره ۷۳، صفحه ۱۸۴.
- اکبری شلدره، فریدون و همکاران. (۱۳۹۵). "فارسی خوانداری پنجم دبستان". وزارت آموزش و پرورش، اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی، تهران.
- صادقی، لیلیا. (۱۳۷۶). "شعر دیداری فارسی از دیدگاه نشانه شناسی شناختی". پایان نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: فرزانه سجودی. دانشگاه تهران. تهران.

صفوی، کوروش. (۱۳۷۳). "از زبان‌شناسی به ادبیات". جلد اول؛ (نظم). تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.

.....(۱۳۸۳). "از زبان‌شناسی به ادبیات". جلد دوم (شعر). تهران : سوره مهر.

طاهرزاد ، م. (۱۳۸۳). "ابزارهای شعر آفرینی در ادبیات کودک". پایان نامه کارشناسی ارشد زبان‌شناسی ، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.

علی نسب، ا. (۱۳۷۸). "انواع هنجارگریزی در درون کتاب‌های فارسی پایه اول، دوم، سوم ابتدایی و بسامد آن‌ها"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبایی.

